

Dr. sc. Ivan Padjen, redoviti profesor
Fakulteta političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

HRVATSKI PRAVNI STUDIJI: IZAZOVI I IZGLEDI*

UDK: 34:371.3 (497.5)

Primljeno: 01. 10. 2007.

Izvorni znanstveni rad

Hrvatski pravni fakulteti uspjeli su odgovoriti na izazove bolonjskog procesa na način koji je 2002. ocijenjen najmanje vjerojatnim: produžili su četverogodišnji dodiplomski studij prava u petogodišnji integralni prijediplomski i diplomski studij koji završava samo jednim - i to samo akademskim - stupnjem (magisterij prava). Uz to, obrazovanje općih državnih službenika više nije jedna od važnijih svrha tog studija. Tako je Pravni fakultet u Zagrebu propustio priliku da svoje studije upotpuni studijem poslovnog upravljanja i time se ustanovi kao sveučilište prava i društvenih znanosti. Veće troškove pravnog sistema snosit će prvo građani a potom sami pravnici.

Ključne riječi: *hrvatski pravni studij, bolonjski proces, Pravni fakultet u Zagrebu*

PREDGOVOR (PRIJE POTOPA)

0. Glavni dio ovog prinosa izvorno je pripremljen za "Okrugli stol o ustrojstvu i izvedbi dodiplomskog studija za diplomiranog pravnika od 1952. do danas" Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 4. studenog 2002. Uslijed naravi skupa (prednost u izlaganju imali su, primjereno, diplomati generacije upisane 1952. i stalni nastavnici Fakulteta, prvotna inačica prinosa priložena je samo kao pisano priopćenje. Na zahtjev jednoga od organizatora skupa proširena je za objavu u biltenu skupa. Nakon godinu ili više dana, kad sam na tekst već bio zaboravio, jer za bilten "Okruglog stola" više nisam čuo, urednik uglednoga pravnog časopisa, na moje iznenađenje (jer prinos nisam niti pisao za časopis, nekmoli ga predao njegovom uredništvu), saopćio mi je da mu je žao da moj prinos nije objavio u časopisu, no da nije mogao jer su ga dva recenzenta negativno ocijenila. Tada mi se prvi put učinilo da je u tom tekstu

* Prinos "Konferenciji o transferu na području pravne didaktike" (organizatori: prof. dr. Edin Šarčević, prof. dr. Ivan Glaser, prof. dr. sc. Zoran Pokrovac; Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu, 29. travnja 2006.). Raniji prinosi na temu uključuju: I. Padjen, "Internationalisation of Legal and Political Studies in Yugoslavia: Croatian University System as a Model", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 40:Suppl.4 (1990), str. 505-554; id., "Nezavisnost sudova, pravno rasuđivanje i pravno obrazovanje", *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 42: suppl. 2 (1992), str. 797-712.; id., "Uloga pravnih fakulteta u izobrazbi odvjetnika", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu.*, vol. 38 (2001), str. 37-57. Prof. Zoranu Pokrovcu dugujem brojne izvore o njemačkome pravnom obrazovanju te poticaj da nosivu ideju ovog prinosa razradim u tč. 6.5.3.

bilo nešto važno što niti sam nisam primijetio. Iza podnaslova “Uvod” slijedi tekst koji sam podnio za nesuđeni bilten okruglog stola 2002. “Pogovor” na samom kraju, koji je dodan, kao i ovaj “Predgovor” 2006., objašnjava moguću važnosti teksta.

UVOD

U ovom prinosu pokušat ću upozoriti ne neke relativno nesporne a možda zanemarivane činjenice pravnih studija u Hrvatskoj te iz njih izvesti i dvije prognoze.

1. Važna je funkcija sveučilišnih pravnih studija u kontinentalnoj Evropi održavanje, putem poduke studenata u učenom pravu, relativno jednostavne i stoga jeftine strukture kontinentalno-evropskih pravnih sistema - za razliku od angloameričkih, koji se temelje na sudačkim i odvjetničkim, a ne profesorskim doktrinama, pa su stoga složeni i skupi.

2. Hrvatski sveučilišni pravni studiji imaju tu funkciju vjerojatno u većoj mjeri od drugih takvih studija u kontinentalnoj Evropi. U Hrvatskoj profesori prava imaju veću ulogu u izradi zakona iz pravničkog prava (građanskog, kaznenog, osnovnog upravnog i sl.), a suci se, pa stoga i odvjetnici te drugi pravnici, u pravničkom pravu još uvijek oslanjaju prvenstveno na profesorske doktrine.

IZAZOVI

3. Ta funkcija hrvatskih sveučilišnih pravnih studija danas je suočena s pet velikih izazova:

3.1. Skupoća: Kako zamijeniti ekstenzivnu nastavu intenzivnom (uvesti više vježba, klinika i drugih oblika nastave u kojima se studenti uče pravno rasuđivati), a da pritom ne poskupi sveučilišni studij prava, a time i pravni sistem, do te mjere da postanu dostupni samo imućnima? Ili čak do te mjere da studij prava prestane biti općeobrazovni studij, kakav je oduvijek bio u kontinentalnoj Evropi, te postane bilo studij za “pravne vodoinstalatore”, kakav je do prije tridesetak godina bio u Sjevernoj Americi i još je danas u Engleskoj i Australiji, bilo poslijediplomski profesionalni studij, kakav je još prije II. svjetskog rata postao u SAD?

3.2. Neukost: Iako u SAD ima gotovo toliko pravника po glavi stanovnika koliko ih ima u Hrvatskoj, **američki su pravnici još uvijek zaposlivi, jer je svaki završio dva sveučilišna studija, dočim su evropski sve manje zaposlivi**, jer, primjerice, njemački pravnici ne dobivaju niti onu naobrazbu iz izvanpravnih disciplina koju dobivaju austrijski i, po tom uzoru, hrvatski.

3.3. Neupotrebljivost: Njemačke trgovačke tvrtke otpuštaju pravnike, jer im je najveća briga da poslodavac ne pretrpi štetu, i zamjenjuju ih ekonomistima, koji su radi dobitka spremni preuzeti rizik. Vrlo vjerojatno je ta tendencija neizbježna posljedica neoliberalne ekonomije. U njoj se bilo koja pravna regulacija (ne samo upravna, nego i sudska) zamjenjuje tržišnim pogodbama i izvansudskim rješenjima sporova, pa je stoga racionalnost prava koju stvaraju sudovi na temelju profesorskih i sudačkih pravnodogmatskih doktrina zamijenjena racionalnošću ekonomskih znanosti posredovanih pregovaračkim, računovodstvenim, burzovnim i sličnim vještinama.

3.4. Obrazovno tržište: U SAD studenti se natječu jedni s drugima, u Evropi s nastavnicima. Kako da hrvatska sveučilišta slijede evropska u približavanju američkima, a da pritom ne snize razinu naobrazbe do te mjere da nastane velika razlika između malog broja diplomata elitnih visokih škola i velikog broja diplomata slabijih ili čak nepriznatih škola? Takva stratifikacija mogla bi, doduše, pogodovati razvoju najproduktivnijeg dijela gospodarstva, ali bi možda oštetila manje produktivni, a vrlo vjerojatno bi dodatno oslabila socijalnu državu. Potonja pretpostavlja, među ostalim, visoko obrazovane javne službenike koji uživaju relativno visok ugled, a takve službenike je teško obrazovati u neoliberalnom gospodarstvu, koje je neizbježno, te u stratificiranom obrazovnom sustavu, kakav je onaj u SAD (te, sve više, u Kanadi i Velikoj Britaniji)?

3.5. Odljev mozгова: Kako zadržati najbolje studente prava na pravnom fakultetu, kad je već sada odvjjetnička praksa ne samo mnogo isplativija nego i uglednija, a uskoro će davati i mnogo bolji pristup pravnim informacijama nužnima za pravoznanstvena istraživanja?

Kao što je to još 1993. kazao Bernard Rudden, profesor poredbenog prava u Oxfordu, u uvodniku tematskog broja *American Journal of Comparative Law* (1993) posvećenog regrutiranju sveučilišnih nastavnika prava u desetak vodećih zemalja svijeta,

It seems to follow that, by comparison with their colleagues in other faculties (and on the whole, and by and large, and present readers always excepted) law professors are stupid.

ODGOVORI

4. Iako dostupni podaci ne pokazuju da su hrvatski pravni fakulteti registrirali prave izazove, u stvari za njih, možda i nenamjeravano, nalaze rješenja, a to su:

4.1. Bitno povećanje broja znanstvenih novaka, koje omogućava, bez dodatnog troška za same fakultete, utjecaj učenog prava na praksu na tri razine:

- izvedbu većeg broja vježba i seminara u dodiplomskoj nastavi;
- povećanje baze za regrutiranje novih stalnih i honorarnih nastavnika;

- povećanje broja doktora znanosti zaposlenih izvan pravnih fakulteta (u pravosuđu, upravi, gospodarstvu), kao uvjeta trajne potrebe pravne prakse za učenim pravom.

Svaki od pravnih fakulteta izvan Zagreba (u Splitu, Rijeci i Osijeku) početkom 2000. utrostručio je broj znanstvenih novaka (nemam podatke za Pravni fakultet u Zagrebu).

4.2. Promjena režima studija koja pogoduje većoj prolaznosti i skraćenju studija. Promjena uključuje, naročito, pretvaranje većeg broja nastavnih predmeta u jednosemestralne i ograničavanje ne samo broja nego i rokova pokušaja izlaska studenta na pojedini ispit (u tipičnome sjevernoameričkome visokom učilištu, student je dužan pristupiti ispitu na dan zakazan od dekana, najviše iz nekoliko od ukupno 6-8 predmeta godišnje smije dobiti ocjenu D, tj. dovoljan, te - slično režimu u našim srednjim školama - najviše iz dva smije polagati popravni ispit, i to samo jednom, u jesenskome ispitnom roku, neposredno prije upisa u iduću školsku godinu; bez takvog režima studija, američki studenti ne bi uspijevali završavati svaku godinu studija te studij u cjelini u propisanom roku).

Pravni fakultet u Zagrebu učinio je nedavno važan iskorak u tom pravcu, omogućavajući studentima prve godine studija da ispite iz dva predmeta polažu već u veljači, a iduća dva u travnju. Zakon o visokim učilištima iz 1993. prekinuo je praksu praktično neograničenog polaganja svakog ispita.

4.3. Bitno povećanje dostupnosti izvora pravnih informacija studentima te dostupnosti vodećih svjetskih on-line baza pravnih podataka (*Lexis-Nexis, West Law*) nastavnicima i suradnicima.

Pravni fakultet u Rijeci gradi novu zgradu za smještaj, prvenstveno, svoje biblioteke. Pravni fakultet u Splitu, koji je imao gotove planove za izgradnju fakultetske biblioteke, vjerojatno će dobiti novu zgradu s odgovarajućom bibliotekom. Pravni fakulteti s Vrhovnim sudom RH rade na stvaranju *on-line* baze podataka važnijih hrvatskih presuda.

4.4. Povećanje ponude izbornih, naročito izvanpravnih nastavnih predmeta i drugih sadržaja studentima prava.

U proteklih desetak godina, hrvatski su pravni fakulteti osnovali nekoliko novih poslijediplomskih studija (npr. Pravni fakultet u Rijeci pokrenuo je tri: međunarodno trgovačko pravo, pravo evropskih integracija, pravo prometne delinkvencije) i uveli u svoje dodiplomske studije desetke novih (uglavnom izbornih) nastavnih predmeta.

IZMIŠLJEN PROBLEM?

5.1. Umjesto da ih puste da odgovaraju navedenim izazovima, hrvatska vlada i hrvatska sveučilišta sve glasnije, iako još ne službeno, nameću svojim fakultetima izmišljen problem: Kako prilagoditi postojeći model studiranja,

koji slijedi većina studija pa tako i pravni (sveučilišni dodiplomski studij **u trajanju 4 godine** + poslijediplomski znanstveni i, uglavnom, stručni studij prava u trajanju 2 godine + rok za dovršenje doktorske disertacije od **5 godina**) **modelu propisanom Bolognskom poveljom** (prije-diplomski studij **3** godine + diplomski /magistarski?/ studij **2** godine + poslijediplomski /doktorski/ studij **3** godine)¹?

5.2. Svrha je Bolognskog modela dvojaka:

a) da visoke studije u čitavoj Evropi učini usporedivima, pa na taj način olakša pokretljivost radne snage u Evropskoj Uniji, odnosno Evropi ;

b) da se diobom do sada jedinstvenih sveučilišnih studija u trajanju od **4-6 godina u dva stupnja** (prije-diplomski i diplomski), koja podrazumijeva odgovarajući plan i režim studija (vjerojatno: većina nastavnih predmeta je izborna i jednosemestralna, student je, u pravilu, dužan ispuniti sve obveze iz svakoga pojedinog nastavnog sadržaja tijekom, a najkasnije po završetku njegove izvedbe itsl.):

ba) poveća prolaznost visokih studija, tj. smanji broj studenata koji nakon više godina dugih studija odustanu od studija, a da nisu stekli niti zaokruženo znanje, niti bilo kakvu formalnu kvalifikaciju;

bb) skрати stvarno vrijeme studiranja na propisano;

bc) omogući da se drugi stupanj studija stalno prilagođava tržištu rada (pa ga stoga tako sastaviti da u njemu nastavu izvode i stručnjaci iz prakse);

d) pojednostavi i time skрати stjecanje doktorata znanosti.

5.3. Svrhe Bolognskog modela nedvojbeno su relevantne za hrvatska sveučilišta, pa tako i za hrvatske pravne fakultete. No, sam Bolognski model (3+2+3) NE zahtijeva da prvi stupanj sveučilišnih studija traje tri nego da traje najmanje tri godine. Mnogo važnije, sve da Bolognski deklaracija zahtijeva 3+2+3 model, bio bi za hrvatske pravne studije irelevantan, jer oni mogu postići i dijelom već postižu većinu njegovih svrha drugim sredstvima, a preostale su teško vrijedne velike reorganizacije, koja je skupa i dugotrajna te zahtijeva da se pravni fakulteti bave sami sobom te sveučilišnim i državnim vlastima umjesto poslom radi kojega postoje. Poblžiše:

a) angažiranjem znanstvenih novaka (tč. 4.1), promjenom režima studija (tč. 4.2) i uvođenjem novih predmeta hrvatski pravni fakulteti već su počeli postizati odgovarajuće svrhe Bolognskog modela (tč. 5.1. ba-bc);

b) uzme li se u obzir da je francuski sustav visokog obrazovanja već sada najbliži Bolognskom modelu, pa vjerojatno i njegov uzor, a da u francuskom sustavu sveučilišni studiji prava koji su uvjet za ulazak u pravosudno i odvjetničko vježbeništvo traju ukupno četiri godine, **neracionalno je da hrvatski pravni studiji budu prilagođeni prvo modelu 3+2+3 godine, ali tako da, slijedeći hrvatsku tradiciju i francuski obrazac, i dalje za one koji**

¹ The European Higher Education Area: Joint Declaration of the European Ministers of Education Convened in Bologna on the 19th of June, npr.
<www.unige.ch/cre/activities/Bologna%20Forum/bologna%20declaration.htm>

namjeravaju ući u pravosudno, odnosno odvjetničko vježbeništvo i položiti pravosudni ispit **traju četiri godine, koliko i sada** - pogotovo kad se uzme u obzir da u proteklih desetak godina gotovo svi diplomirani pravnici završavaju pravosudni ispit.

IZGLEDI

6. Prva prognoza ovog prinosa odnosi se na odgovore hrvatskih pravnih fakulteta na vrlo vjerojatne zahtjeve hrvatske vlade i hrvatskih sveučilišta da pravni fakulteti svoj postojeći model studiranja (4+2+5) prilagode doslovnome Bolognskom modelu (3+2+3). Slijedeći su scenariji, tj. odgovori izgledni, dakako, svaki pod drugim uvjetima.

STATUS QUO

6.1. Zadržavanje postojećeg modela studija prava. Uzme li se u obzir utjecaj pravnih fakulteta na procese odlučivanja u državi i u sveučilištima, nije neizgledno da zadrže postojeći model studija (pa čak i da zaustave usklađivanje svih ili većine hrvatskih visokih studija s navodno Bolognskim modelom 3+2+3).

6.2. Produžavanje postojećega sveučilišnoga dodiplomskog studija prava u objedinjeni prijediplomski i diplomski (magistarski) studij u trajanju od 5 godina (slično studiju medicine). Taj scenarij je izgledan utoliko što je od svih najprobitačniji i najjednostavniji pravnim fakultetima. Naime, omogućava otvaranje novih radnih mjesta te prijenos, po prilici, sadržaja prvih godina sadašnjih poslijediplomskih studija u objedinjeni prijediplomski i diplomski studij te zadržavanje sadržaja druge godine sadašnjih poslijediplomskih studija kao uvodne nastave poslijediplomskih (doktorskih) studija. **Nije izgledno da će taj scenarij prihvatiti hrvatska vlada**, i to zbog slijedećih razloga:

a) *ceteris paribus*, ovaj scenarij uključuje povećanje državne potpore pravnim fakultetima za 25% dosadašnje potpore te produžava prosječno trajanje studija prava (sa 6,5 na 8,25 godina?!) i povećava udio studenata koji ga nikad neće završiti (vjerojatno do zastrašujućih razmjera, ako i za pravne fakultete vrijedi nalaz da je prolaznost na hrvatskim sveučilištima oko 20%); produžavanje objedinjenog studija prava na pet godina **teško može biti opravdano primjerima pravnih studija drugih** - u pravilu mnogo razvijenijih - **pravnih sistema** (može vjerojatno samo trajanjem dosadašnjega talijanskog studija prava; nastava nizozemskoga je prije tridesetak godina skraćena s pet na četiri godine); možda najvažnije, produžavanje studija **povećava troškove pravnog sistema**.

b) ovaj scenarij ne jamči da će postići svrhe Bolognskog modela, bez da ga prihvati u cijelosti; moguća obrana pravnih fakulteta da će provesti plan i

program studija podrazumijevan od Bolognskog modela (pretvaranje najvećeg broja predmeta u jednosemestralne, uvođenje stručnjaka iz prakse u nastavu itsl.) Vlada će najvjerojatnije dočekati prigovorom da takva prilagodba već uključuje veliku reorganizaciju, unutar koje je moguće i do kraja provesti model 3+2+3.

6.3. Skraćenje postojećega sveučilišnoga dodiplomskog studija prava na prijediplomski studij u trajanju od 3 godine. Takav će scenarij vjerojatno biti neizbježan ako će država podupirati samo trogodišnje prijediplomske, a ne i diplomske (magistarske) studije (baš kao što danas podupire samo dodiplomske studije, a i njih u slučaju pravnih studija samo dijelom). No, bit će izvediv samo ako odnosi moći unutar pravnih fakulteta (tj. između nastavnika raznih disciplina) ostanu takvi kakvi su bili proteklih nekoliko desetljeća, u kojima se ustalio sadašnji nastavni plan sveučilišnih dodiplomskih studija prava

a) Po ovom scenariju, sva sadašnja nastava sveučilišnoga dodiplomskoga četverogodišnjeg studija prava (osim stranog jezika i tjelovježbe) sažima se linearno u nastavu novoga prijediplomskog studija prava te se raspoređuje po nastavnom planu koji je podrazumijevan modelom 3+2+3. Da bi se naslutile konzekvence ovog scenarija, korisno ih je prikazati²:

I. semestar:	ukupno sati nastave	23
	Teorija prava i države	4
	Rimsko pravo	3
	Politička ekonomija	3
	Statistika	3
	Izborni seminar I.	3
	Izborni seminar II.	2
	Strani jezik	2
	Tjelesna kultura	2
II. semestar:	ukupno sati nastave	22
	Povijest hrvatskog prava i države	4
	Opća povijest prava i države	3
	Sociologija	3
	Ekonomska politika	4
	Izborni seminar I.	2
	Izborni seminar II.	2
	Strani jezik	2
	Tjelesna kultura	2
III. semestar:	ukupno sati nastave	21
	Financijsko/a pravo i znanost	3
	Kazneno pravo	4
	Građansko pravo I.	5

² Obvezatni predmeti po Nastavnom planu i programu Pravnog fakulteta u Zagrebu iz 1995. uz dodatak predmeta Pravo evropskih integracija, koji je samorazumljiv.

	Izborni seminar/vježbe I.	2
	Izborni seminar/vježbe II.	2
	Strani jezik	2
	Tjelesna kultura	2
IV. semestar:	ukupno sati nastave	23
	Obiteljsko pravo	3
	Kazneno procesno pravo	3
	Građansko pravo II.	4
	Građansko procesno pravo	5
	Izborni seminar/vježbe I.	2
	Izborni seminar/vježbe II.	2
	Strani jezik	2
	Tjelesna kultura	2
V. semestar:	ukupno sati nastave	22
	Upravna znanost	4
	Upravno pravo	5
	Trgovačko pravo	2
	Pravo društava	3
	Radno i socijalno pravo	4
	Seminar/Vježbe I.	2
	Seminar/Vježbe II.	2
VI. semestar:	ukupno sati nastave	23
	Ustavno pravo	4
	Međunarodno pravo	4
	Pravo evropskih integracija	3
	Pomorsko i opće prometno pravo	3
	Međunarodno privatno pravo	3
	Seminar/Vježbe I.	2
	Seminar/Vježbe II.	2

b) Postojeći poslijediplomski magistarski studiji zadržavaju dosadašnji karakter izvanrednih studija namijenjenih prvenstveno zaposlenim ili nezaposlenim pravnicima te malom broju znanstvenih novaka.

c) Postojećim studijima dodaje se trogodišnji doktorski studij, koji uključuje obvezu studenta da u prvom ili prva dva semestra pohađa 1-3 doktorska seminara (uglavnom formalnu, uslijed nedostatka navike i izostanka državne potpore) te izrade disertacije.

N.B.: Čak ako se očuva *status quo* u bilo kojoj od tri izložene varijante (tč. 6.1.-6.3.) Bolognski model će otvoriti pitanje da li su hrvatski pravni fakulteti u stanju prilagođavati svoje nastavne programe potrebama tržišta

radne snage (tč. 5.2.bc). Stoga su i za scenarije *status quo* relevantna ostala dva izgledna scenarija.

“VIŠE PRAKSE”

6.4. Skraćenje postojećega sveučilišnoga dodiplomskog studija prava na prijediplomski studij u trajanju od 3 godine, ali takvog u kojemu je dosadašnja nastava obvezatnih pozitivnopravnih predmeta zadržana u cijelosti, na račun nastave izbornih predmeta (koji su isključeni iz programa) te nastave nepozitivnih (teorijsko- i historijskopravnih i izvanpravnih) i čak javnopravnih predmeta, koja je reducirana na prvi i eventualno dio drugog semestra studija (dalje isto kao u tč. 6.3). Takav će scenarij vjerojatno biti neizbježan ako će država podupirati samo prijediplomske, a ne i diplomatske (magistarske) studije, te ako se promijene odnosi moći unutar pravnih fakulteta, tako da prevlada utjecaj nastavnika pozitivnopravnih disciplina.

a) Bitan porast utjecaja nastavnika pozitivnopravnih disciplina (naročito onih čiji su proizvodi konjunktorni) vjerojatno je već u tijeku uslijed činjenice da hrvatski pravni fakulteti danas djeluju u tek nastajućem tržištu.³ U takvoj okolini naglo raste potražnja za ekspertizom u određenim granama prava koju još ne mogu zadovoljiti velike odvjetničke tvrtke, a profesori prava su, uslijed u Hrvatskoj izrazito naglašene kontinentalnopravne tradicije, još uvijek najvažniji pravni autoriteti. Na taj način profesori nekih pravnih disciplina postaju najtraženiji i najimućniji a time (kao mogući posrednik drugim kolegama) i najutjecajniji nastavnici pravnih fakulteta.

b) Porastu utjecaja nastavnika pozitivnopravnih disciplina usporedan je od njega uglavnom neovisan pad utjecaja nastavnika nepozitivnih pa čak i javnopravnih disciplina uslijed slijedećih okolnosti:

- **postupno smanjivanje udjela povijesti prava kao znanosti** u pravnoj nastavi tijekom čitavoga prethodnog stoljeća;
- **porast utjecaja američkog prava**, koji nacionalne pravne povijesti čini još manje važnima;
- **preopterećenost nastavnika nepozitivnih predmeta nastavom**, uslijed činjenice da izvode nastavu u uvodnim semestrima studija, pa stoga i njihova manja mogućnost znanstvenih istraživanja i inoviranja nastave;
- **opterećenost ideologijama prethodnih stoljeća i teorijska nerazvijenost** nekih izvanpozitivnih disciplina na nekima od pravnih fakulteta;

³ Promjenu tog odnosa indicira izraz *Law School* kojim neki hrvatski pravni fakulteti posljednjih desetak ili više godina prevode svoj naziv na engleski. Uzme li se u obzir da je taj prijevod jezično posve bespotreban, jer se u velikom dijelu angloameričkog svijeta npr. u Engleskoj i Kanadi, upotrebljava izraz *Law Faculty*, za zaključiti je da je prevodiocima na pameti predstavljanje svojeg fakulteta kao *a trade school for legal plumbers*, s kojim je izraz *Law School* u Sjevernoj Americi bio povezan sredinom XX. stoljeća.

- praktično **izumiranje pojedinih nepozitivnih pravnih disciplina** (iako se pod nazivom nekih još izvodi nastava kao da je iz tih disciplina) na nekima hrvatskim pravnim fakultetima;

- uslijed zaostajanja uspostave pravne države **problemi javnopravnih disciplina uglavnom još nisu podsudni**, pa su stoga akademske karijere u javnom pravu nedovoljno atraktivne najboljim studentima (u posljednjih desetak godina broj nastavnika upravnopravnih disciplina na hrvatskim se pravnim fakultetima prepolovio);

- uslijed zaostajanja razvoja državne uprave i javnih ustanova **iz današnjih državnih i javnih službenika nije moguće regrutirati dovoljan broj kvalitetnih kandidata za sveučilišne nastavnike**.

c) S obzirom na to da je i u pravu i u sveučilištima uobičajeno da se odluke obrazlažu, provedba ovog scenarija pozivat će se na potrebu da pravni studiji postanu što relevantniji za pravnu praksu (“više prakse”). Njima će biti suprostavljene argumenti kao što su slijedeći:

- neki njemački pravници pripisuju upravo izbacivanju pravne povijesti iz njemačkih pravnih studija početkom XX. stoljeća kasniju neotpornost njemačkih pravnikā na nacizam;

- dogmatika rimskog prava u stvari je najbolji uvod u evropsko privatno pravo;

- kanonsko pravo, u čijem je temelju rimskog pravo, u kojenu je ne samo kontinentalnoevropskih nego svih modernih pravnih sistema, uključiv angloameričke i nekadašnje socijalističke;

- prodor američkog prava u Evropu čini irelevantnim ne samo evropsku pravnu povijest, nego i germansku pravnu dogmatiku, koju hrvatski nastavnici pozitivnopravnih disciplina drže manje ili više neupitnom;

- nemali dio onoga što u Hrvatskoj prolazi kao pravna dogmatika u stvari je prelijevanje vertikale iz *Narodnih novina* u knjižnu horizontalu, tj. u prepričavanje propisa unutar XIX.-ostoljetne njemačke pandektističke sistematike, koje se jedva osvrće na pravnu doktrinu i pravnu praksu;

- ništa nije tako praktično kao dobra teorija, jer svi teški pravnodogmatiski pravni problemi mogu biti riješeni samo iskorakom u teoriju prava;

- u suvremenim pravnim sistemima, a u sve većoj mjeri čak i u hrvatskome, najveći broj temeljnih pravnih instituta zajamčen je ustavom, a ustav nije moguće razumjeti bez ustavne, pravne i političke teorije;

- blizu polovine francuskoga temeljnoga trogodišnjeg sveučilišnog studija prava čine nepravni i nepozitivnopravni predmeti;

- reforma njemačkoga pravnog obrazovanja koja je upravo u tijeku, povećava udio “sveučilišnih”, tj. nepozitivnih sadržaja u temeljnim pravnim studijima na 30%, a nastave stranih jezika na 5%.

Nije izgledno da u ovom scenariju bilo kakvi argumenti budu odlučujući razlozi za djelovanje.

d) Veću potrebu za nepozitivnim sadržajima u hrvatskim pravnim studijima mogu izazvati samo socijalni pritisci generirani izvan i unutar pravnih fakulteta, kao što su, po prilici, slijedeći:

- **potreba korisnika pravnih usluga, pa stoga i pravnih profesija i drugih pravnih struka** (nar. odvjetničke, pravnik u gospodarstvu), **za pravnicima koji su bolje obrazovani u strukama različitim od prava**. Već dugo vremena postoji potreba za bolje obrazovanje pravnik u **poslovnoj ekonomiji** te je izgledno da će je barem najveći hrvatski pravni fakultet u doglednoj budućnosti prepoznati i na nju djelatno odgovoriti (**vidi dalje tč. 7**).

- **potreba postojećih nastavnika nepozitivnih disciplina da ih učine atraktivnijima studentima**. Čak ako se javlja (izvan samih pravnih fakulteta je teško primjetna), vjerojatno nema velike izgleda za uspjeh u situaciji u kojoj se najbolji dodiplomandi zanimaju u prvom redu za trgovačko pravo i evropsko pravo, u potom za kazneno i građansko pravo, a gotovo se ne zanimaju za javno pravo i, pogotovo, historijsko- i teorijskopravne discipline.

- **potreba izvrsnih diplomata manje propulzivnih struka da si dodatnim studijem prava povećaju izgleda za profesionalnu zaradu i akademsku karijeru**. Takvi transdisciplinarno obrazovani pravnik (od kojih su neki već bili započeli sveučilišne karijere kao nastavnici filozofije, sociologije i drugih neprofesionalnih struka) napučili su u posljednjih dvadesetak godina najbolje sjevernoameričke pravne škole, koje su na taj način postale pluridisciplinarnim visokim učilištima, kakvima su nekada bili (i sada ponovno postaju) evropski pravni fakulteti. Izgledi da se u idućih nekoliko godina u Hrvatskoj pojavi veći broj takvih studenata vjerojatno su, kao i do sada, zanemarivo mali, zbog toga što hrvatski studenti humanističkih i društvenih znanosti različitih od prava još nisu u stanju raspoznati prednosti karijera u pravu, a nizak razvoj tehnologije ne može motivirati usporedne studije tehnike i prava.

- **koncentracija najboljih pravnik u odvjetništvu, naročito u hrvatskim podružnicama velikih međunarodnih odvjetničkih društava**. Taj proces je već započeo Učinit će sveučilišnu pravnu izobrazbu mnogo manje važnom za najlukrativniji dio pravne prakse, pa će time pravne fakultete učiniti ponovno sklonijima da svojim programima ponude više izvanpozitivnih sadržaja (jer pozitivnopravnima ionako neće moći konkurirati praksi u odvjetništvu), a možda i traženju izlaza (barem privremenog) u slijedećemu, a to je:

- **programsko povezivanje diplomskih (magistarskih) studija prava i pravosudnog i odvjetničkog vježbeništva te pravosudnog ispita**. Takvo povezivanje, čak pod ostalim uvjetima iz ove točke, u stvari prelazi u **scenarij iz tč. 6.5**.

VIŠE VJEŽBE

6.5. Najveći dio postojećega sveučilišnoga dodiplomskog studija prava prenosi se u prijediplomski studij u trajanju od 3 godine, dočim se preostali dio s dijelom sadašnjih poslijediplomskih studija prenosi u nove diplomske (stručne magistarske) studije prava, a preostali dio sadašnjih

poslijediplomskih studija prava postaje nastavom novoga poslijediplomskog (magistarskoga znanstvenog i doktorskog) studija prava

6.5.1. Takav će scenarij biti izgledan ako odnosi moći unutar pravnih fakulteta nisu potpuno preteгли u pravcu naznačenom u tč. 6.4. te je **ispunjen barem jedan od slijedeća dva uvjeta:**

a) **država podupire ne samo prijediplomske, nego i diplomatske studije** (izgledi su još veći ako država podupire i poslijediplomske studije). Ostvari li se najava hrvatske vlade da će bitno povećati potporu izobrazbi i znanosti, ovaj bi uvjet mogao biti u značajnoj mjeri ispunjen.

b) **diplomski studij u cjelini ili dijelom povezan je s pravosudnim (uključiv odvjetničkim) vježbeništvom i pravosudnim ispitom.** Vjerojatno zbog toga što hrvatski pravni fakulteti opravdavaju pomanjkanje vježba i klinike u nastavi koju izvode diobom pravnog obrazovanja u teorijsko, u sveučilišnom studiju, i praktično, u pravosudnom vježbeništvu, do sada nisu s njim nastojali povezati svoje studije. Međutim, nosiva nakana Bolognske povelje da se diplomatska nastava prilagođava tržištu radne snage te da zato u njoj sudjeluju i stručnjaci iz prakse (tč. 5.2.bc) mogla bi potaknuti pravne fakultete da zajedno s pravosudnim institucijama povežu pravne studije s pravosudnim vježbeništvom i pravosudnim ispitom.

6.5.2. Unutar ovog scenarija **pojedini stupnjevi studija predviđeni Bolognskom poveljom imaju slijedeće glavne značajke:**

a) **prva godina novoga prijediplomskog studija ostaje u načelu istovjetna sadašnjoj prvoj godini sveučilišnoga dodiplomskog studija prava, uz moguće proširenje (npr. povratak uvoda u psihologiju, odnosno socijalnu psihologiju) te uz primjereno cijepanje svakoga većeg predmeta zato da se omogućiti postupno svladavanje gradiva (npr. iz teorije prava i države izdvaja se metodologija prava u poseban predmet itsl.);**

b) **nosivi sadržaji druge, treće i četvrte godina sadašnjega sveučilišnoga dodiplomskog studija prava prenose se, uz odgovarajuće sažimanje, u drugu i treću godinu novoga prijediplomskog studija prava (sadržaji koji nisu gradivo pravosudnog ispita, npr. upravna znanost, međunarodno pravo, pravo evropskih integracija, prenose se u cijelosti; sadržaji koji jesu predmet pravosudnog ispita prenose se u sažetom obliku);**

c) **sadržaji druge, treće i četvrte godine sadašnjega sveučilišnoga dodiplomskog studija prava koji, uslijed sažimanja, nisu preneseni u novi prijediplomski studij prava prenose se u novi diplomski studij, gdje se povezuju s pravosudnim vježbeništvom i pravosudnim ispitom. Taj će studij, radi jasnoće, nazivati pravosudnim studijem (vidi поблиže tč. 6.5.3).**

d) **dio sadržaja dosadašnjih poslijediplomskih studija prenosi se u pravosudni studij, a preostali dio postaje prvom godinom novoga doktorskog studija. Diplomati te godine studija stječe znanstveni stupanj (npr. magistar pravnih znanosti) i kvalificira se za izradu doktorske disertacije, koju je dužan završiti u iduće dvije godine (koja će, zbog kratkoće roka, po razini i opsegu biti sličnija magistarskim radovima nego**

doktorskim disertacijama obranjenim na Pravnom fakultetu u Zagrebu u proteklih dvadesetak godina).

ABSCHIED?

6.5.3. Vezu između pravosudnog studija (tč. 6.5.2.c) te pravosudnog vježbeništva i pravosudnog ispita moguće je uspostaviti na desetke veoma različitih načina, ovisno o rješenjima slijedećih problema, od kojih gotovo svako može biti kombinirano sa gotovo svakim rješenjem preostalih problema:

a) *Einheitsjuristen*: Trebaju li hrvatskome pravnom sistemu *Einheitsjuristen*, tj. pravnici koji su polaganjem pravosudnog ispita svi stekli iste stručne kvalifikacije ili su potrebama vremena primjereniji pravnici koji su stekli različite stručne kvalifikacije, primjerice, jedni polaganjem posebnog ispita za suce, drugi posebnog za državne odvjetnike, treći posebnog za odvjetnike itd.? Sveučilišni pravosudni studij opravdan je i isplativ samo ako se pozitivno odgovori prvi dio pitanja. Ako se pozitivno odgovori drugi dio pitanja, primjerenije će biti da pojedine pravne profesija (sudačka, odvjetnička itd.) organiziraju pripremu svaka za svoj stručni ispit. Čak ako to ne učine, kandidata za svaki od tih posebnih ispita bit će, vjerojatno, premalo da bi se za njih isplatilo organizirati sveučilišne studije.

b) *Objektivnost*: Drugi je preduvjet pravosudnih studija da je pravosudni ispit ocjenjivan na temelju objektivnih mjerila od nepristranih ispitivača. Uobičajen način da se to postigne jest polaganje ispita isključivo u pisanom obliku, anonimnost ispitivanih (autorstvo ispitne zadaće označavaju šifrom ili sl.) i ispitivača (ispitivač ne zna koji će ispitivač ocjenjivati njegov ispit) te ili nesudjelovanje ispitivača u pripremi kandidata za ispit ili pak sudjelovanje, ali na taj način da se svaki kandidat za ispit može pripremati uz pomoć svakoga mogućeg ispitivača. Ako ispit nije ocjenjivan na temelju objektivnih mjerila, priprema za te ispite nalik je pripremi za kupnju lutrije. Ako ispitivači sudjeluju u pripremi kandidata za pravosudni ispit, razboriti kandidati će se samo kod njih pripremati za polaganje ispita.

c) *Svrhe*: Samorazumljivo je da je glavna svrha pravosudnog studija priprema diplomata prijediplomskih sveučilišnih studija prava za vježbeništvo, polaganje pravosudnog ispita i kasniju samostalnu praksu u pravosudnim djelatnostima, s dužnim obzirima za razlike između djelatnosti sudaca, državnih odvjetnika, odvjetnika itd. Mnogo je teže odrediti koja je svrha takvog studija kao sveučilišnog studija, tj. koje će on zadaće obavljati koje ne mogu izvršiti niti postojeći načini organizirane pripreme pravosudnih vježbenika ni drugi sveučilišni pravni studiji, uključujući današnje poslijediplomske a, nakon prilagodbe Bolognskom modelu, diplomski (magistarski) pravni studiji (vidi dolje tč. c). Nije, doduše, teško dokazati da nastava u pravosudnom studiju treba

putem izučavanja sudskih rješidaba i čitavih sudskih dossiera razviti pravno rasuđivanje, tj. primjenjivanje apstraktnih pravnih mjerila na konkretne slučajeve i analiziranje utjecaja takve konkretizacije na buduće slične slučajeve. Takav dokaz povlači obvezu odgovora na pitanje zašto se na taj način ne izvodi ostala nastava prava na hrvatskim pravnim fakultetima. No, nije izgledno da će netko inzistirati na takvom dokazu.

d) Sadržaji: Koje sadržaje treba uključivati pravosudni studij uz one nedvojbene, tj. sadržaje koji su gradivo pravosudnog ispita (ustavno, građansko, krivično i upravno materijalno i procesno pravo, organizacija pravosuđa, profesionalna etika i profesionalna odgovornost itd.)? Vjerojatno su to metode koje su nedvojbena pretpostavka savladavanja pravosudnih predmeta, a ne mogu biti u dovoljnoj mjeri savladane u prijediplomskom studiju (pogotovo ne u njegovoj prvoj godini, u kojoj su tradicionalno koncentrirani). Takvi su sadržaji, očito, pravosudno uredsko poslovanje, pravno istraživanje (konvencionalno i računalno) i pravno pisanje, a možda i neki drugi, kao što su kriminalistika i druge tehnike dokazivanja. Odvjetnicima koji su *litigious lawyers* bit će stalo da u studij uključuje i nastavne sadržaje kao što je to odvjetništvo (*advocacy*), koje se, po američkom iskustvu što ga slijedi sve veći broj pravnih fakulteta i škola u svijetu, najbolje uči u simuliranom sudovanju, odnosno parničanju. Neki će cijiniti vježbe iz pregovaranja. *Non-litigious lawyers* bit će zainteresirani za predmete koji razvijaju sposobnost pravne analize i pisanja složenih pravnih mišljenja. Ako/kada hrvatski teoretičari prava istraže načine interpretacije prava i argumentacije u pravu u hrvatskoj sudskoj praksi rezultati takvih istraživanja, uključujući dosta složene pravne teorije, imaju izgleda da postanu sadržajem pravosudnog studija.

e) Metode: Svaka poduka prava uključuje metode prava i metode poduke prava. U sjevernoameričkim pravnim školama prva je metoda case analysis, a potonja sokratovska "porodiljska vještina". Može li biti opravdano osnivanje hrvatskih pravosudnih studija bez da se prethodno izlože njihove metode? No, nije vjerojatno niti da će to pitanje biti odlučujuće.

f) Oblici: Očito je da predavanja, kao do sada prevladavajući oblik ne samo sveučilišne nastave, nego i skupne nastave što je suci izvode za pravosudne vježbenike, trebaju biti većim dijelom zamijenjena oblicima skupne nastave koji u mnogo većoj mjeri uključuju interakciju nastavnika i studenata. No, koji su to oblici? Da li su to vježbe, u kojima studenti samo uvježbavaju rješavanje tipičnih problema (npr. izradu tužbe i presude o naknadu štete), ili su to i seminari, u kojima studenti u od nastavnika vođenoj raspravi analiziraju sve dimenzije pojedine vrste problema, ili su to, također, klinike u kojima studenti objedinjuju vježbe i seminare s radom na konkretnim predmetima, koji uključuje intervjuiranje stranaka, saslušavanje potencijalnih svjedoka i vještaka, analiziranje i izrađivanje pravnih akata, komuniciranje s upravnim i pravosudnim tijelima? Neki mogući predmeti, kao što je to simulirano sudovanje, sami su po sebi posebni oblici nastave. Koji su optimalni omjeri pojedinih oblika nastave, tj. predavanja, vježba, seminara, klinika i simuliranog parničanja?

g) Literatura: Presudnu ulogu u određivanju sadržaja, metoda i oblika pravnih (vjerojatno više nego bilo kojih drugih) studija ima studijska literatura (uključujući ispitna pitanja, zadatke i probleme). Potrebu pravosudnog studija najlakše je dokazati ogleđnim primjerkom novog tipa literature (npr. hrvatske inačice zbirke *cases & materials*) i njegove primjene u nastavi. I opet: nije izgledno da će bilo tko u Hrvatskoj inzistirati na takvoj vrsti dokaza, nekmoli proizvodnji nove generacije studijskih priručnika kao uvjetu za osnivanje pravosudnog studija.

h) Nastavnici: Za osnivanje pravosudnih studija presudno je da, uz sveučilišne nastavnike, u njihovoj izvedbi sudjeluju još dvije skupine pravnika. Prvo, svi ispitivači na pravosudnom ispitu (neopravdano je i neučinkovito, da budu isključeni, jer su u protivnom takvi studiji irelevantni; vjerojatno je i neizvedivo, pogotovo da ne održavaju vlastite repeterije). Drugo, vodeći odvjetnici, a vjerojatno i vodeći pravници u gospodarstvu i javnoj upravi.

i) Integracija: Pravosudni studij i pravosudno vježbeništvo mogu biti programski tijesno ili jedva povezani. Prvoj krajnosti načelno je moguće približiti vježbeništvo u pravosuđu u užem smislu, tj. u sudovima i državnom odvjetništvu, u kojima je moguće (a u najmanju ruku je nekada bilo uobičajeno) da vježbenik točno određenim redom provodi određeni broj radnih dana u pojedinim dijelovima građanskog i krivičnog sudovanja. Vježbeništvo u odvjetništvu (izuzme li se vježbeništvo u nekoliko malobrojnih velikih odvjetničkih društava) gotovo je neizbježno blisko drugoj krajnosti. Nalaženju sredine između tih krajnosti može pomoći rješenje idućeg problema.

j) Vrijeme: Uzme li se u obzir potreba odvjetnika da se doista oslanjaju na pomoć svojih vježbenika, pravosudni studij izvediv je samo tako da se najveći dio nastave (npr. dva semestra) izvede prije početka pravosudnog vježbeništva. Takav će studij biti doista pravosudni samo ako se nastavi s više desetaka dijelom obvezatnih a dijelom izbornih vikend-seminara te završi neobvezatnim repeterijem.

k) Mjesto: Prva dva semestra studija mogu biti izvedena u bilo kojem mjestu. Ipak, nije za očekivati da samo jedan pravni fakultet izvodi taj dio studija. Vikend seminari, u najmanju ruku oni obvezatni, moraju biti dostupni pravosudnim vježbenicima u svim krajevima zemlje te stoga izvođeni u, primjerice, svakome od hrvatskih pravnih fakulteta

l) Studij: Iz naravi pravosudnog studija kao studija slijedi da student treba pohađati nastavu, izraditi seminarske i slične radove te položiti ispite iz sadržaja prva dva semestra studija.

m) Diplome: Hipotetički osnivač pravosudnih studija vjerojatno će se lako odlučiti na to da studentima koji su ispunili sve obveze tog studija i prije nego su položili pravosudni ispit dodijeli diplomu o završenome visokome stručnom studiju (npr. magisterij prava), te da neku vrste diplome ili svjedodžbe dodijeli čak i onima koji su ispunili samo dio studijskih obveza. Teže će se odlučiti da prizna pravo na sveučilišnu diplomu, naročito da dodijeli akademski naziv ili stupanj, studentima koji su položili pravosudni ispit. Sveučilišnu diplomu

moguće je dodijeliti za položen stručni ispit samo ako se sveučilište suglasilo s programom ispita te ako su sveučilišni nastavnici u tome svom svojstvu igrali odlučujuću ulogu u izvedbi ispita. Sveučilišta, pa tako niti pravni fakulteti, nemaju interes da dodjeljuju sveučilišne diplome za kvalifikacije u čijem stjecanju nisu imali pretežnu ulogu. Pravnicima koji su položili pravosudni ispit korisnije je da imaju kvalifikaciju koju im je dodijelila struka, odnosno profesija od još jedne sveučilišne diplome (jedino što im nedostaje jest stručni naziv komunikativniji od “položio/la pravosudni ispit”)

n) Obvezatnost: Ako završen pravosudni studij nije obvezatan uvjet za pristup pravosudnom ispitu, ovaj scenarij se pretvara u jedan od scenarija u tč. 6.1.-6.3.

o) Ugovor: Sveučilišni pravosudni studij može biti osnovan samo složenim ugovorom između, s jedne strane, Republike Hrvatske, u čije ime su se suglasili, primjerice, Ministarstvo pravosuđa i Vrhovni sud, s druge, Odvjetničke komore i, s treće, hrvatskih pravnih fakulteta (možda uz pristanak svojih sveučilišta). Nije izgledno da se u dogledno vrijeme pojave i usklade interesi svih navedenih strana. Ako u Hrvatskoj uopće postoje izgledi za pravosudni studij, vjerojatnije je da će rezultirati državnim pravosudnom školom, koja će potaći *Abschied vom Einheitsjuristen*⁴, primjerice, osnivanjem posebne škole Odvjetničke komore i posebnoga odvjetničkog ispita.

PRAVNO SVEUČILIŠTE?

7. Druga prognoza polazi od ocjene da u Sjevernoj Americi oko 10% studenata prava usporedno studira poslovno upravljanje, a studiji javnog upravljanja u sve većoj mjeri uključuju sadržaje studija poslovnog upravljanja (danas blizu 50%). Polazeći od te ocjene, predviđam da će Pravni fakultet u Zagrebu, koji je po francuskim mjerilima već postao sveučilištem pravnih i društvenih znanosti, jer izvodi četiri dodiplomska studija (u vlastitim okvirima sveučilišne dodiplomske studije prava i socijalnog rada; u okviru veleučilišta dodiplomske stručne studije upravljanja i poreznog prava) i 7-8 stalnih poslijediplomskih studija (kazneno pravo, građansko pravo, trgovačko pravo, upravno-političke znanosti, porezna politika i porezno pravo, evropsko pravo, međunarodno pravo, socijala politika i socijalni rad), **vjerojatno u sagledivoj budućnosti (npr. od desetak godina), zato da ojača svoje studije upravno-političkih znanosti, poreznog prava, trgovačkog prava i kaznenog prava te zato da svojim studentima pruži dodatnu izvanpravnu naobrazbu koja im je najpotrebnija, a to je naobrazba iz poslovne ekonomije**

⁴ Po B. Dombek, “Abschied vom Einheitsjuristen?”, *Neue Justiz*, Jg. 51 (1997), na str. 225-226, koji autor, predsjednik Odvjetničke komore Berlina, završava porukom *ohne Not sollten wir also den Einheitsjuristen nicht ganz verabschieden*.

(ekonomika poduzeća, poslovne financije, osnove računovodstva, poslovna informatika-poslovne komunikacije), ustanoviti i izvoditi vlastiti studij poslovnog upravljanja, možda i na razini programa za stjecanje *Master of Business Administration*. Uostalom, Pravni fakultet u Zagrebu je još krajem 1980.-ih nastojao udovoljiti sličnoj potrebi posebnim poslijediplomskim studijem (ekonomski i pravni aspekti udruživanja i upravljanja u gospodarstvu).

P.S. Podsjećam da su gornji reci prognoze, a ne savjeti.

POGOVOR (USUSRET POTOPU)

00. Gornje prognoze u međuvremenu su se, od jeseni 2002. do proljeća 2006., izjalovile. Prvo, tijekom 2005. pravni fakulteti u Hrvatskoj uspjeli su, uz odobrenje svojih sveučilišta i Nacionalnog vijeća za visoku naobrazbu te Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa, tj. **Vlade RH**, produžiti svoje četverogodišnje sveučilišne dodiplomske **studije prava u tzv. integralne studije prava**, tj. **petogodišnje studije u kojima student dobiva samo jednu diplomu (magistra prava) na samom kraju studija** (bez mogućnosti da dobije prvostupničku diplomu, npr. B. A. nakon treće godine), i to studije **koji samo u blijedim naznakama (u povećanom broju sati vježbi) sadrže pravosudnu školu** opisanu u tč. 6.5.2.-6.5.3. Drugo, program integralnoga petogodišnjeg studija prava sadrži samo jedan obvezatni upravni predmet, čime su **pravni fakulteti** i simbolički **napustili nakanu da obrazuju opće upravne službenike. Tim je nestala i mogućnost da razviju studij poslovnog upravljanja uz studij javne uprave i povežu oba sa studijem prava.**

Produžavanje sveučilišnoga pravnog studija na pet godina bitno će povećati troškove hrvatskoga pravnog sistema te, barem u prvo vrijeme, povećati prihode, moć i ugled pravnih profesija, a **na štetu građana**. Da bi se shvatilo u kojoj je mjeri neopravdano produženje sveučilišnoga dodiplomskog studija prava dovoljno je navesti da se u to nisu upustile niti Njemačka ili Austrija, koje su mnogo bogatije od Hrvatske te su inače u gotovo svemu pravni uzori za Hrvatsku.

Štetnost povećanja troškova pravnog studija može ilustrirati usporedba sa povećanjem troškova studija medicine. Oko 60% svih zdravstvenih troškova u SAD, najbogatijoj zemlji svijeta, s najrazvijenijom medicinom na svijetu, služi za produžavanje života terminalnih bolesnika za dva tjedna (slično je i u drugim razvijenim zemljama). No, u tim kritičnim situacijama bolje obrazovani liječnici pokazuju se korisnijima od slabije obrazovanih, među ostalim zbog toga što se obrazuju samo liječnici, a ne i virusi, bakterije i drugi uzročnici bolesti i smrti. Zbog toga je bolje obrazovanje liječnika, ma koliko malo koristi kvaliteti i održanju ljudskog života, ipak donekle opravdano. Nažalost, to nije i ne može biti slučaj s obrazovanjem pravnika, jer **bolje obrazovanje jednog pravnika izaziva bolje obrazovanje drugih pravnika, a korist od toga imaju malne isključivo**

sami pravnici, a ne i njihovi klijenti - osim možda onih najbogatijih, koji su u mogućnosti platiti usluge najboljih pravnika.

Jedino opravdanje za produžavanje dodiplomskog prava s četiri na pet godina jest da je to rješenje iz nevolje. No, to i nije toliko loše opravdanje uzmu li se u obzir alternativna rješenja koja su se pojavila od 2002. do 2006. Evo najvažnijih: stalno nastojanje tzv. praktičara, koje je kulminiralo 2002.-03., da se od studija prava amputira tzv. metajuridika, tj. prva godina (vjerojatno i zato da se ukinu profesori meta-juridike tako da ambiciozni praktičari mogu nekažnjeno pisati bedastoće iz npr. teorije prava); prijedlog njemačkog savjetnika Ministarstva pravosuđa RH iz 2003. da se iz hrvatskih dodiplomskih studija prava izbaci teorija, za koju je našao da čini nekih 70% svih studijskih sadržaja, te da se studiji skrate na tri godine (znakovito je da je tom prijedlogu bio najskloniji dekan koji je po vokaciji nastavnik meta-juridike); **zakonski i politički pritisak Vlade RH na sve fakultete da prihvate tzv. bolongski model studija od 3(4)+2(1)+3 godine uz istodobno obećanje, iz 2004.-05., da će država financirati u cijelosti prva dva stupnja studija, ali privremeno (!?) samo u opsegu 70-80% (u tim uvjetima, ne samo skraćivanje studija na tri godine nego i njegovo cijepanje u dva dijela te čak i zadržavanje četverogodišnjeg studija bilo bi opasno);** najnoviji prijedlog (nakon produžavanja studija prava na pet godina) dva visoko pozicionirana nastavnika meta-juridike da se postojeća klasifikacija grana pravne znanosti, koja služi prvenstveno zaštiti nastavnika meta-juridike, ukine, te da se meta-juridički predmeti pretvore iz obvezatnih u izborne, pokazujući tako da je u korijenu teškoća hrvatskoga pravnog obrazovanja, kao i u mnogih drugih što tište ljudski rod, neodoljiva privlačnost suicida.

Zamiranje studija javne uprave na pravnim fakultetima možda će omogućiti da i u Hrvatskoj dođe do obnove i međusobnog povezivanja do sada odvojenih upravnih disciplina.⁵ No za sada su štete veće. Koliko god su pravnici neosjetljivi na ljudske patnje izazvane pravom, još uvijek je izgledno da će građanima zajamčiti veću pravnu zaštitu nego upravni službenici koji nisu pravnici. **Najveću će štetu pretrpjeti sami hrvatski pravnici kad se tržište zasiti pravicima** (ne tako brzo, iako Hrvatska ima više sudaca i drugih pravnika per capita od bilo koje druge evropske zemlje, osim možda Belgije - u kojoj notorno cvatu kriminal i korupcija) **ili kad na tržištu nestane novca** (posve neočekivano, a lako moguće, pogotovo u gospodarski ranjivoj zemlji kao što je Hrvatska).

Za one koji - poput umirućeg pravnika u filmu "Filadelfija" - vjeruju da je 10.000 pravnika okovanih na oceanskom dnu dobar početak, dobra je vijest da si hrvatski pravnici sami naplavljuju ocean.

⁵ Zanimljiv je primjer nedavno otvaranje objedinjene škole za *business, public, information and resource & environment management* na Dalhousie University, Halifax, N.S., Canada.

CROATIAN LEGAL STUDIES: CHALLENGES AND PROSPECTS

The paper, which was first submitted in writing to a conference on legal education in 2002, made two forecasts.

The first concerned responses of Croatian law faculties to the demands of both Croatian authorities and Croatian universities to adjust the inherited model of legal studies (4 years of undergraduate studies leading to the diploma in law + 2 years of graduate studies leading to the magister of legal science + ca 5 years of supervised research leading to the doctor of legal science) to the strictly interpreted Bologna model of studies (3 years of pregraduate studies leading to a bachelor degree + 2 years of graduate studies leading to a master degree + 3 years of postgraduate studies leading to a doctor degree). The paper envisaged the following responses (“scenarios”) and identified their conditions:

- the 4 year undergraduate program is left essentially intact but renamed the pregraduate program leading to the first academic degree in law (bachelor of laws);
- the 4 year undergraduate program is extended into a 5 year integrated pregraduate and graduate program leading to a single academic degree in law (master of laws);
- the 4 year undergraduate program is reduced to a 3 year pregraduate program leading to the first academic degree in law (bachelor of laws) and supplemented by a 2 year graduate program leading to a combined academic and professional degree in law (master of laws + judicial exam qualifying for both bar and bench);
- the 4 year undergraduate program is extended and divided into a 3 year pregraduate program in law and social sciences leading to the first general academic degree (bachelor of social sciences or baccalaureatus artis) and a 2 year graduate program leading to a combined academic and professional degree in law (master of laws + judicial exam qualifying for both bar and bench);

The second forecast was that the Faculty of Law in Zagreb would develop a cluster of courses and even a whole program (M.B.A.) in business administration to offer to its students what they needed most and to strengthen the already existing Faculty programs in administrative and political sciences, taxation, commercial law and criminal law.

P. S.

From the Fall 2002, when the main part of the paper was written, till the Spring of 2006, when the paper was first read in public, both forecasts made by the paper proved to be wrong. The four Croatian university law faculties have managed, with the approval of Croatian authorities and Croatian universities, to respond to challenges of the Bologna process in the way that was considered least probable in 2002: they extended the 4 year undergraduate law program into a 5 year integrated pregraduate and graduate program leading to a single and purely academic degree in law (master of laws). In addition, training of general civil servants is no longer a major propose of the basic law program. Thus the Faculty of Law in Zagreb deprived itself of the opportunity to complete its programs in law, public administration, taxation and social work with a program in business administration, thereby establishing itself as a university of law and social sciences.

Extension of the basic law program into a five year program might well be the least of the evils to choose from. However, it will increase costs of the Croatian legal system at the expense of citizens. Future lawyers will be the most injured party when they saturate the market and/or money dries up.

Key words: *legal studies in Croatia, Bologna process, Faculty of law in Zagreb*